

⁷⁴ Виняток становлять: George Grabowicz, 'Tychyna's "Černihiv"', *Harvard Ukrainian Studies* I, no. 1 (1977): 79–114; також його стаття 'Modernism in Ukrainian Poetry: Paradigm of Pavlo Tychyna', представлена на Міжнародній конференції 'Ukrainian Modernism in Context, 1910–1930', Harvard University, Center for Government and International Studies (CGIS), 14–15 April 2007; Валентина Харкун. Соцреалістичний канон; Митець в каноні // *Соцреалістична поезія Павла Тичини 1930–60-х років* // *Слово і час* №10 (2006): 38–51.

⁷⁵ В окремих нових дослідженнях робляться спроби заповнити цю прогалину, розкриваючи цінність радянської української культури. Найпомітнішою спробою є книжка Мейгіл Фавлер. Див.: Mayhill Fowler, *Beau Monde on Empire's Edge: State and Stage in Soviet Ukraine* (Toronto, Toronto University Press, 2017). Підхід, що розглядає соціалістичний реалізм як продовження і кульмінацію модернізму, особливо авангарду, був розвинутий у праці: Groy, *The Total Art of Stalinism*; Petre Petrov, *Automatic for the Masses: Authorship and Agency in Early Soviet Culture* (Toronto University Press, Scholarly Publishing Division, 2015).

ЧАСТИНА ПЕРША

КОНКУРЕНТНІ ПРОЄКТИ УКРАЇНИ

У частині першій цієї книжки розглядається ідеологічне і політичне змагання між прихильниками національної України та України соціалістичної й паралельними культурними проєктами, що розвивалися на основі цих протилежних, часом взаємовиключних проєктів державотворення. З одного боку, національні лідери в Києві розпочали самостійницький проєкт України, висувачи на початку 1918 року вимоги, що коливалися від автономної України в складі вільної федеративної Росії до її цілковитої незалежності. В культурній сфері ці урядовці прагнули подолати імперську спадщину русифікації України й здійснили численні кроки, щоб закласти основу для національного культурного пробудження. Після заборони на друк українською мовою в часи Російської імперії з'явилося багато україномовних газет, літературних журналів, альманахів і видавництва. Модернізм у той час був найпопулярнішою літературною і мистецькою течією, а поезія посідала в ньому провідне місце.

З другого боку, більшовики, захопивши владу в Петрограді, звернули свій погляд на Україну. В грудні 1917 року в Харкові було створено радянський уряд, який намагався поширити свої повноваження на всю Україну. Метою більшовиків була диктатура пролетаріату, недосяжна без культурного домінування робітничого класу. Потребувалася нова пролетарська культура,

здатна розкрити провідну роль пролетаріату. Культурні проекти, започатковані під час і після більшовицької революції, були спрямовані на міжнародну пролетарську культуру і, як правило, нечутливі до національних особливостей. Пропагуючи міжнародну культуру, ці проекти, орієнтовані переважно на Росію, були російськомовними.

Утім, існувала й інша сторона. Протягом революційного періоду 1917–1920-х років ліві групи й рухи в Україні, не задоволені проросійською програмою більшовиків і поміркованою позицією національних лідерів, об'єднали свої зусилля, щоб просувати національний шлях до соціалізму. Представники українських комуністичних партій вірили, що результатом соціалістичних революцій може стати створення національних республік; на відміну від більшовиків, вони шукали національну форму пролетарської культури в Україні, яка була б створена українською мовою.

Шляхом аналізу літературних рухів і мистецьких течій, які виникли й розвинулися протягом та одразу після революції, в наступних розділах розглядаються витoki розбіжностей у літературі України, що пізніше вилилися в змагання між двома формами втілення радянської літератури в Україні – радянською літературою українською мовою і радянською українською літературою.

У розділі 1 аналізується досвід Тичини, здобутий у хаотичні роки громадянської війни й відображений у його ранній поезії. Простежується еволюція Тичини від поета національної революції до провідника пролетарського дискурсу. Його життя і творчість протягом цього періоду розкривають складний процес адаптації тих представників національної інтелігенції, які опинилися під владою нового режиму, цінності якого вони не обов'язково поділяли. У розділі 2 розглядається проза Хвильового, написана під час громадянської війни, і підкреслюється важлива різниця між революційною літературою в Україні та Росії. Хоч українські письменники поділяли багато тривог

і занепокоєнь своїх російських колег – надмірну романтизацію революції, похмуру сприйняття післяреволюційної буденності, критику початкової централізації та бюрократизації партії, – вони переймалися ще й національним питанням. Національні проблеми наповнили українську революційну літературу і настроїли українських письменників проти їхніх російських колег та окремих українських письменників, які прийняли централізацію культурного і політичного життя.

Розділ 1

«Над Києвом – золотий гомін»: Національна революція в Києві

«... не Тичинін, а Тичина»

Тичину традиційно вважають одним з найталановитіших поетів України. Його доробок становлять численні поетичні збірки, написані між 1908 і 1967 роками. Ранні свої вірші він написав до Першої світової війни під впливом модернізму і зажив слави за поетичне відображення національних революційних зрушень 1917–1920 рр. Під час громадянської війни поетові довелося шукати свій шлях у вирі боротьби за владу і, зрештою, задовольняти очікування сторони, що перемогла. Протягом десятиліття він став «придворним» поетом і службовцем високого рангу в радянському уряді України. Його успішна кар'єра радянського чиновника і великі наклади його «ідеологічно правильної» поезії українською мовою свідчать про непростий компроміс між центральною владою та українською інтелігенцією, завдяки якому діячі культури використовували своє становище, щоб обстоювати культурну самобутність, не заперечуючи при цьому гегемонію партії.

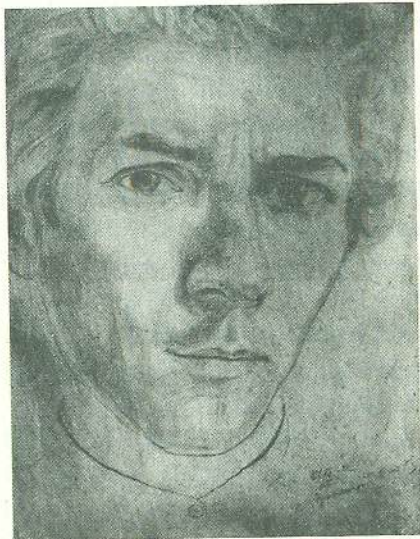
А втім, піднесення Тичини на вершину радянської ієрархії важко було передбачити. Він народився 1891 року в селі Піски Чернігівської губернії, на Лівобережній Україні, в бідній родині псаломщика або дяка й одночасно вчителя грамоти в сільській парафіяльній школі. Не знаючи, як вивчити своїх дев'ятьох дітей, батьки вирішили відправити дев'ятирічного Павла до губерньської столиці Чернігова, де він успішно пройшов проби голосу до церковного хору і невдовзі став співаком відомого хору при Троїцькому монастирі. Будучи хоровим співаком, Тичина також учився в духовному училищі – бурсі, а після закінчення його вступив до Чернігівської духовної семінарії.

Чернігів, хоч і провінційне місто, був важливим культурним центром на кордоні Російської імперії. Його слава бере початок від середньовічної Київської Русі, коли місто поступалося тільки Києву. Другий ренесанс воно пережило за Гетьманату, Козацької держави, що існувала на території сучасної України протягом 1649–1775 рр., доки її самостійність була остаточно скасована Катериною II. Своїй славі як осередку культурної спадщини та духовності місто завдячує діяльності наприкінці XVII століття архієпископа Лазаря Барановича, який перетворив Чернігів у важливий релігійний, освітній і видавничий центр. «Великі реформи» Олександра II дали новий поштовх розвитку міста, особливо реформа земства 1864 року, яка сприяла створенню виборних органів місцевого врядування¹. Чернігівське земство відкрило україномовні школи, а земський комітет статистики проводив етнографічне вивчення регіону. Ба більше, за сприяння цього комітету 1902 року було відкрито Музей українських старожитностей – перший музей в імперії, що мав у назві означення «українських»².

Наслідком лібералізації політичного життя в Російській імперії в 1860-ті та 1870-ті стало створення в Чернігові громадського українського об'єднання «Громада», частини ширшого культурного і політизованого підпільного руху, який об'єднав проукраїнську інтелігенцію і сприяв українському національному відродженню

в імперії. Це відбулося завдяки значному розвитку просвітницьких товариств для масової освіти (просвіти), які відкрилися в губернії після 1905 року, пропонуючи курси писемності українською мовою³. На зламі століть багато видатних українських інтелектуалів, академіків і митців жили й працювали в Чернігові. Серед них були: провідний літературний діяч і модерніст Михайло Коцюбинський; письменник, етнограф, член українського народницького руху (народників), редактор чотиритомного «Словаря української мови» (1907–1909) Борис Грінченко; поет і перекладач Володимир Самійленко; поет-символіст, театральний режисер і політичний діяч Микола Вороний; історик і голова Чернігівської архівної комісії Вадим Модзалевський; академіки, освітяни й політичні діячі Олександр і Софія Русови.

Таким було культурне середовище, до якого приєднався шістнадцятирічний Тичина, студент Чернігівської духовної семінарії. Творчо обдарований юнак диригував семінарським хором, писав вірші й учився малювати у відомого художника-модерніста Михайла Жука, який у той час також жив і працював у Чернігові. Саме Жук познайомив юного Тичину з Коцюбинським, який щотижня влаштовував літературні салони, що збирали багато талановитої молоді⁴. Тичина часто приходив зі своїм близьким товаришем Василем Елланським, відомим пізніше як поет Еллан та активний комуніст Блакитний, майбутнім композитором і засновником державного народного хору України Григорієм Вірьовкою, поетом Аркадієм Казкою і майбутнім драматургом Іваном Кочергою – всіма тими, хто мав відіграти важливу роль у творенні радянської української культури. Саме Коцюбинський розкрив талант Тичини й опублікував його ранні поезії. Пізніше Тичина сам визнав, що Коцюбинський в ті роки його творчого формування справив на нього найбільший вплив⁵. Одна з його перших поезій «Ви знаєте, як липа шелестить?» за рекомендацією Коцюбинського була надрукована 1912 року в престижному літературному журналі «Літературно-науковий вісник»⁶. Також Коцюбинський порадив Тичину російському письменнику-реалісту

Павло Тичина. Автопортрет, 1922. © Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Люб'язно надано ЦДАМЛМУ.

Максиму Горькому, який пізніше тепло відгукувався про його ранні твори⁷.

У 1913-му, після дванадцяти років, проведених у Чернігові, 22-річний Тичина вирішує переїхати до Києва. За законами імперії випускники духовних семінарій не могли вчитися в державному університеті. А не будучи студентом Тичина, відповідно до закону, міг бути призваним до царського війська.⁸ Отже, «Павло Тичинін» (русифікована форма прізвища, що була використана в запису про його народження і вживалася аж до 1917-го⁹) вступив до новоствореного приватного Київського комерційного інституту¹⁰. Там він навчався разом з товари-

шем дитинства Блакитним, радянським українським письменником Юрієм Смоличем і всесвітньо відомим кінорежисером Олександром Довженком, які належали до тієї самої творчої когорти.

Щоб заробити собі на прожиток, Тичина працював технічним секретарем у редакціях кількох українських періодичних видань, таких як щоденна газета «Рада», яку видавав й утримував консервативний громадський діяч Євген Чикаленко, та щомісячний педагогічний журнал «Світло». Ці україномовні видання з'явилися після революції 1905 року, коли заборону на публікації українською мовою, накладену 1863 року і згодом посилену в 1876-му, було, зрештою, скасовано¹¹. Серед інших газет і журналів українською мовою, що друкувалися того часу в Києві,

були: щомісячник «Літературно-науковий вісник», заснований у Львові 1898 року Михайлом Грушевським і переміщений до Києва в 1907 році; літературно-критичний і громадсько-публіцистичний місячник «Українська хата»; освітній журнал для дітей і підлітків «Молода Україна»; «Записки Українського наукового товариства». Жодне з тих періодичних видань не могло сподіватися на державну підтримку, більшість із них перебувала на приватному утриманні, їх фінансували два заможні філантропи: промисловець та управитель сімейної цукроварні Василь Симоненко і багатий землевласник Євген Чикаленко, відомий своїм висловом «Легко любити Україну до глибини душі, спробуйте любити її до глибини власної кишені»¹².

Напередодні Першої світової війни ці україномовні видання були закриті внаслідок оголошення воєнного стану в липні 1914 року¹³. Тичина, який втратив роботу, повернувся назад до Чернігова, де працевлаштувався в статистичному управлінні земства¹⁴. Війна перешкодила його навчанням в Комерційному інституті, який було евакуйовано на схід, до російського Саратова. Ті студенти, які вирішили залишитися в Києві, продовжили своє навчання заочно, приїжджаючи до Саратова тільки на період іспитів. Зайве казати, що подорож довжиною в тисячу кілометрів з Києва до Саратова під час війни була не дешевою і нелегкою¹⁵. У 1915 році Тичина покинув інститут, але в 1917-му знову поступив на навчання на філологічне відділення новоствореного Українського державного університету¹⁶.

Події в Петрограді навесні 1917 року сколихнули Україну¹⁷. Після зречення престолу Миколи II у Петрограді був сформований Тимчасовий уряд, який почав міняти царських чиновників по всій імперії на представників своєї влади¹⁸. Тимчасовий уряд мав виконати функції тимчасової адміністрації до проведення виборів у Всеросійські установчі збори, які мали вирішити майбутню долю імперії. В Києві громадські та політичні діячі створили Виконавчий комітет ради об'єднаних громадських організацій (Исполнительный комитет совета объединенных общественных